

Antwoord uit de hemel Het programmatisch begin van Jezus' optreden (Lucas 3:21-22)¹

In de Nieuwe Bijbelvertaling wordt Lucas 3:21-22 niet als een begin van een nieuwe sectie beschouwd zoals in de NBG-vertaling van '51, maar als onderdeel van het verhaal over het 'Optreden van Johannes', zoals dit gedeelte in de NBV wordt genoemd.² Een belangrijke reden om 3:21-22 in directe aansluiting te zien op het voorgaande lijkt mij te zijn dat met de doop van het volk de beweging afgemaakt wordt, waarmee in 3:1-20 begonnen wordt. Het hoofdstuk begint met de oproep van Johannes om zich te laten dopen (3:3-6). We zien vervolgens dat de scharen op deze oproep reageren door uit te gaan om zich te laten dopen (3:7v.). De uitvoering: de doop van heel het volk, Jezus inbegrepen, vinden we in 3:21-22.

Twee dingen vallen in 3:21-22 op: Ten eerste horen we niet expliciet wie degene is die doopt. De lezer zal de passieve infinitivus *baptisthênai* ('gedoopt worden') in 3:21 echter zelf aanvullen met: ('terwijl al het volk gedoopt werd) door Johannes' (vgl. 3:7 *baptisthênai hup'autou*).³ Ten tweede hebben we met een wijziging in de chronologie te maken.⁴ De doop van heel het volk (3:21) moet namelijk plaatsgevonden hebben vóór de gevangename van Johannes door Herodes. Deze punten laten zich niet goed verklaren binnen deze visie van het NBV op de tekst.

Begin van Jezus' optreden

Waar in de NBV Jezus' doop wordt gezien als het *slot* van het optreden van Johannes, zou ik ervoor willen pleiten om 3:21-22 te beschouwen het *begin* van Jezus' optreden. Twee argumenten zou ik daarvoor willen aanvoeren:

1. De zinswending *kai* of *de egeneto* - in de NBV onvertaald gelaten - wordt door Lucas vaak gebruikt als aanduiding van een nieuwe inzet. De zojuist met Johannes begonnen beweging is met de gevangename door de viervorst Herodes tot staan gebracht. Met Lucas 3:21-22 wordt duidelijk dat de beweging die God in Johannes begonnen is, dan in de gevangenis mag eindigen, maar dat betekent niet dat er geen vervolg is. Dat vervolg komt er - met het optreden van Jezus -, maar dan wel dankzij een nieuwe inzet.⁵ Dit nieuwe vindt in de hemel zijn oorsprong. Het adversatieve voegwoord *de* in 3:21 laat zien dat 3:21-22 een 'maar' is op het direct voorafgaande (3:19-20). Kortom, er mag een nieuwe inzet zijn, deze sluit wel nauw aan op 3:1-20.
2. Dat we in 3:21-22 met een nieuw begin van doen hebben, moge ook blijken uit het participium *archomenos* ('toen hij begon') in 3:23. Daarmee verwijst Lucas naar 3:21-22, dat hier door hem getypeerd wordt als 'toen hij begon'. Dan gaat het niet om het begin van zijn *verkondiging*, zoals de NBV met zijn vertaling van 3:23 suggereert, maar om het *begin* van zijn optreden, waarmee Jezus' doop en gebed wordt bedoeld.⁶

Voordeel van deze leeswijze is dat de twee punten die ik hierboven noemde: 1. het ontbreken van de naam Johannes in 3:21-22 en 2. de wijziging van de chronologie, zich nu ook beter laten begrijpen. Het noemen van 'Johannes' is niet erg logisch, nadat vlak hiervoor in 3:20 gezegd is dat hij door Herodes gevangen is genomen. De wijziging in de chronologie zorgt er nu voor dat de lezer het optreden van Jezus gaat zien als een direct vervolg op het openbare optreden van Johannes, waaraan door Herodes een einde is gemaakt. Herodes mag Johannes dan opgesloten hebben, daarmee is echter ('maar', *de*) aan Gods werkzaamheid nog geen einde gemaakt. Dan begint hij - met het optreden van Jezus - iets nieuws.

¹ Op de Conferentie Bijbelse Theologie 'De Geest breekt open. De heilige Geest in Lucas-Handelingen' gaf de auteur op woensdag 28 oktober 2009 een workshop over 'De doop van Jezus (Lucas 3:21-22)'.

² Ook W.H. Shepherd (*The Narrative Function of the Holy Spirit as a Character in Luke-Acts* (SBL.DS 147), Atlanta 1994, 126-130) en F. Bovon (*Das Evangelium nach Lukas. 1,1-9,50* (EKKNT 3/1), Neukirchen/Einsiedeln 1989, 162v.) zien 3:1-22 als een eenheid.

³ Vgl. R.J. Erickson (The Jailing of John and the Baptism of Jesus: Luke 3:19-21, *JETS* 36,4 (1993), 455-466, bijz. 456): 'We know that hidden behind the agentless passive verbs of Luke 3:21 is John himself, free and unshackled.'

⁴ Zie H. von Baer, *Der Heilige Geist in den Lukasschriften* (BWAT 39), Stuttgart 1926, 56; M. Wolter, *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen 2008, 169.

⁵ W. Radl (*Das Evangelium nach Lukas. Kommentar Erster Teil:1,1-9,50*, Freiburg e.a. 2003, 199) spreekt van 'einem neuen Geschehen'.

⁶ Zie ook H. Sahlin, *Studien zum dritten Kapitel des Lukasevangeliums* (UAA 1), Uppsala 1949, 77-78.

Lucas 3:21-22 als onderdeel van 3:21-4:1a

Lucas 3:21-22 wordt door veel exegeten als een afgeronde eenheid opgevat. Aan één element wordt op die manier echter geen recht gedaan, en wel aan dat van de terugkeer, waarmee Lucas scènes vaak eindigt (1:56; 2:20; 7:10; 8:37, 39; 10:17; 17:15, 18; 24:52). Dat element mogen we aan het begin van hoofdstuk 4 horen: 'Jezus, vol van de Heilige Geest, keerde terug van de Jordaan' (4:1a), feitelijk is het de afronding van het verhaal van Jezus' doop. Dat impliceert dat het geslachtsregister onderdeel uitmaakt van de perikoop van Jezus' doop. Lucas 3:23-38 moet naar mijn idee niet als een afzonderlijke perikoop beschouwd worden⁷, maar als onderdeel van 3:21-4:1a. Zo wordt tevens duidelijk dat Lucas 3:21-4:1a een spanning bevat die anders te weinig naar voren komt: aan de ene kant: "Jij bent mijn *zoon*, de geliefde; in jou heb ik welbehagen" (discursief) en aan de andere kant: 'een *zoon*, naar men meende, van Jozef' (narratief). Het is de spanning tussen Jezus als zoon van God en als zoon van Jozef. Het is een spanning die de lezer al eerder was tegengekomen in 2:40-52 (daar op vaderniveau) en die de lezer in het vervolg opnieuw zal tegenkomen, en wel in het verhaal van Jezus in de synagoge in Nazaret (4:15-30). Ik kom straks nog terug op de relatie tussen deze twee verhalen (3:21-4:1a en 4:15-30).

De perikoop kent de volgende structuur:

3:21-22	A	En de <i>Heilige Geest</i> daalde neer ... op hem
	B	Jij bent mijn <i>zoon</i> , de geliefde
3:23-38	B'	Jezus: een <i>zoon</i> , naar men meende, van Jozef, van Eli, van ..., van Adam, van God.
4:1a	A'	Jezus, vol van <i>Heilige Geest</i> , keerde terug van de Jordaan

We hebben in 3:21-22 dus slechts met de helft van de perikoop te maken. Lucas toont in 3:21-22 dat de zending van Jezus *kata pneuma* in God grondt en in 3:23-38 dat Jezus *kata sarka* ook van God stamt.⁸ Zo spreekt ook C.G. Müller: 'Für ... Leser kann die Genealogie einen weiteren Hinweis auf die göttliche Abstammung Jesu bilden.' 'Das ist sicher im Zusammenhang mit der Beschreibung des Titels 'Sohn Gottes' zu sehen.' 'Was bei Zeugung und Taufe deutlich wird, gilt auch genealogisch.'⁹

Met de stippeltjes na 4:1a (zie de structuur hierboven) wil ik laten zien dat we hier niet met een zelfstandige zin van doen hebben, maar met een zin met een onmiddellijk vervolg: de (drie) verzoeken door de duivel. De perikoop van de verzoeking in de woestijn eindigt overigens niet in 4:13, maar in 4:14. Het thema van de *terugkeer* vormt namelijk ook hier het slot van de perikoop.¹⁰ Het verhaal van Jezus' doop (3:21-4:1a) en van de verzoeken (4:1b-14) mag je dan ook niet van elkaar mag losmaken. Lucas 3:21-4:14 vormt een tweeluik, waarvan 4:1 de brug vormt.¹¹ De eerste zin van 4:1 vormt het slot van 3:21-4:1a; de tweede zin vormt de opening van 4:1b-14. De samenhang bestaat daarin dat de duivel aansluit bij de uitspraak door de stem uit de hemel die zegt: "Jij bent mijn zoon." Hij houdt deze uitspraak echter nog open: "Als (*ei*) u Gods Zoon bent," Wat dat zoonschap volgens de duivel kan inhouden, komt nu te staan tegenover de manier waarop Jezus daar inhoud aan geeft. Wat daarin opvalt, is dat Jezus steeds aandacht vraagt voor 'hetgeen geschreven staat' (4:4, 8 en 12). Jezus maakt duidelijk dat dit zoonschap (van God) voor hem betekent dat hij zich niet losmaakt van hetgeen geschreven staat.¹²

Lucas 3:21-4:1a als het begin van 3:21-4:44

⁷ I. Kezberé (*Umstrittener Monotheismus. Wahre und falsche Apotheose im lukanischen Doppelwerk* (NTOA 60), Göttingen & Fribourg 2007, 94) en C.G. Müller (*Mehr als ein Prophet. Die Charakterzeichnung Johannes des Täufers im lukanischen Erzählwerk* (HBS 31), Freiburg im Br. 2001, 202) zien tussen doop en de verzoeken het geslachtsregister als een onderbreking. Ook J.B. Green (*The Gospel of Luke* (NICNT), Grand Rapids & Cambridge 1997, 88) spreekt van onderbreking van de progressie van het verhaal met de genealogie. Hij spreekt van een pauze, 'he will resume the story at the point where he left it, stitching together the two scenes with references to the Jordan'

⁸ I. Kezberé, *Umstrittener Monotheismus*, 94. Zie ook Handelingen 17:28v.: Alle mensen hebben hun oorsprong in God, stammen van God af, ze zijn van Gods geslacht.

⁹ Müller, *Mehr als ein Prophet*, 204.

¹⁰ Met de samenvattende zin van 4:15 (zie het duratieve imperfectum *edidasken*) begint een nieuwe perikoop die loopt tot 4:30. Lucas 4:15-30 begint met Jezus' verheerlijking door allen om te eindigen met de toorn van allen.

¹¹ M. Hasitschka (*Der Sohn Gottes - geliebt und geprüft. Zusammenhang von Taufe und Versuchung Jesu bei den Synoptikern*, in: Chr. Niemand (ed.), *Forschungen zum Neuen Testament und seiner Umwelt*, Frankfurt am Main 2002, 71-80, bijz. 74-75) meent dat bij Lucas (en Matteüs) doop en verzoeking van Jezus oorspronkelijk met elkaar verbonden zijn en een literaire en thematische eenheid vormen.

¹² Vgl. Hasitschka (*Der Sohn Gottes*, 76): 'Er, der in der Himmelsstimme bei der Taufe das direkt und unmittelbar an ihr gerichtete Wort Gottes vernimmt, identifiziert sich jetzt mit dem "geschriebenen" Wort. Er lebt mit der Schrift, stellt sich hinter sie und findet in ihr auch Kraft, versuchungen zu bewältigen.'

'Jezus' voorlezing in de synagoge van Nazaret' (4:15-30) wordt door velen als het programmatische *begin* van Jezus' optreden beschouwd. Met meer recht verdient 3:21-4:1a die aanduiding, al is het alleen al vanwege het voorkomen van *archomenos* ('toen hij begon') in 3:23.¹³

We hebben in 3:21-4:1a met het begin van een eenheid te maken die doorloopt tot 4:42-44. Lucas 3:21-4:44 vormt één geheel.¹⁴ Het zijn vier verhalen (3:21-4:1a + 4:1b-14, 4:15-30 + 4:31-44).¹⁵ Het begint met Jezus' installatie als 'zoon van God' (3:22) en het eindigt met de belijdenis door de demonen van Jezus als 'zoon van God' (4:41). We krijgen in alle verhalen te horen wat die titel wel en wat hij niet betekent. In A en A' ligt het initiatief bij God, respectievelijk Jezus, in B en B' ligt het initiatief bij de tegenstander(s): de duivel en de demonen.

- A 3:21-4:1a Nederdaling van de Heilige Geest, Hemel: Jij bent mijn zoon
- een zoon, naar men meende, van Jozef
- B 4:1b-14 Duivel: Indien U Gods zoon bent
- A' 4:15-30 Gezalfd met Heilige Geest
- Is dit niet de zoon van Jozef?
- B' 4:31-44 Démonen: U bent de zoon van God

Relatie tussen 3:21-4:1a en 4:15-30

Waar Lucas 3:21-4:1a als het programmatische *begin van Jezus' optreden* moet worden beschouwd, daar vormt 'Jezus in de synagoge in Nazaret' (4:15-30) de *uitwerking van dat programmatische begin*.

- Waar in 3:21 gezegd wordt dat de Heilige Geest op hem neerdaalde, daar heet het in 4:18 met een citaat uit Jesaja: 'De Geest des Heren is op mij.' Het is 'een bevestigende herhaling van wat er van de doop van Jezus is verteld, toen de geest in lijfelijke gedaante op hem neerdaalde'.¹⁶ De functie van de nederdaling van de Geest op hem ontbreekt in 3:21-22.¹⁷ In 4:18-19 wordt via het Jesaja-citaat duidelijk wat de bedoeling van deze zalving met de Geest is: om aan armen het evangelie te verkondigen, aan gevangenen loslating te verkondigen, aan blinden het gezicht, om verbrokenen heen te zenden in vrijheid en om het aangename jaar van de Heer te verkondigen.

- In de drie verzoeken is al gebleken dat het zoonschap (van God) voor Jezus impliceert dat hij zich houdt aan hetgeen geschreven staat (4:4, 8, vgl. 4:10). Het geschrevene (4:17) brengt hij hier naar voren om te laten zien dat zijn installatie geen willekeurige zaak is, maar zijn fundament in de Schrift vindt. Wat Jezus in 4:17-21 laat horen is dat de nederdaling van de Geest bij zijn doop (3:21-22) de vervulling is van hetgeen in de Schrift geschreven staat. Dat mag karakteristiek heten voor het zoonschap, dat niet alleen uitspraken van anderen (3:21-22), maar ook wat hem overkomt (4:1b-14) in het licht van de Schrift gezien wordt.

- Waar in 3:23 gezegd wordt dat hij 'een zoon was, naar men meende, van Jozef', daar krijgen we van allen naar aanleiding van de woorden van genade die van zijn lippen kwamen, de verwondering te horen: "Is deze niet de zoon van Jozef?" (4:22). Daarmee keert de spanning, die zich in 3:21-4:1a voordeed, terug: de spanning tussen Jezus als 'zoon van God' (vanuit de hemel) en anderen die in verwondering zijn 'biologische' setting: 'zoon van Jozef' naar voren halen.

- Het slot van 4:15-30 doet aan het slot van 3:21-4:14 denken. De duivel roept Jezus, staande op de vleugel van de tempel, op om zichzelf naar beneden te *werpen*, omdat hem toch niets kan overkomen, omdat de engelen de opdracht krijgen om hem te dragen. In 4:29 *werpen* de mensen van de synagoge hem de stad *uit* en voeren hem naar de rand van de berg om hem van de steilte te storten.

Complexe syntaxis

Lucas 3:21-22 vormt één zin, zoals door velen wordt opgemerkt.¹⁸ Syntactisch is hij niet alleen opvallend door het gebruik van de drie infinitieven in de subjectzin (3:21c, 22a en 22), waar je eigenlijk drie verba

¹³ Zie ook Müller, *Mehr als ein Prophet*, 199v..

¹⁴ Ook L. Feldkämper (*Der betende Jesus als Heilsmittler nach Lukas*, St. Augustin 1978, 48) noemt dit een eenheid. J. Hur (*A Dynamic Reading of the Holy Spirit in Luke-Acts* (JSNT.SS 211), Sheffield 2001, 209, noot 88, 213, 215) mag dan wel een relatie zien tussen 3:21-22 en 4:15-30 (m.n. met 4:18-19), het heeft geen gevolgen voor zijn visie op de indeling (3:1-4:13 en 4:19-9:44).

¹⁵ S.J. Noorda (*Het kleine verschil. Bijbellezen met een vergrootglas*, Driebergen 1987, 50) spreekt van vier verhalen die met elkaar het begin van het openbare optreden van Jezus vertellen.

¹⁶ Noorda, *Het kleine verschil*, 52-53.

¹⁷ Zo ook Hur, *A Dynamic Reading*, 208.

¹⁸ Zie W. Radl, *Das Evangelium nach Lukas. Kommentar Erster Teil: 1,1-9,50*, Freiburg e.a., 2003, 199; Wolter, *Das Lukasevangelium*, 169.

finiti (*aneôichthêsan*, *katebê* en *egeneto*) verwacht, maar ook complex, omdat het onduidelijk is waar de subjectzin begint? Begint die direct na 3:21a en vormt de genitivus absolutus *Iêsou baptisthentos kai proseuchomenou* daarvan het begin (zie de NBG-vertaling) of hoort deze genitivus absolutus nog bij de hoofdzin en begint de subjectzin in 3:21c.¹⁹ Om tot een verantwoorde keuze te komen is de functie en betekenis van *kai* in 3:21b van belang. Het voegwoord (*kai*) wordt door veel uitleggers opgevat als bij *Iêsou* behorend en vertaald met 'ook'.²⁰ We komen dit voegwoord in Lucas vaker in een vergelijkbare constructie tegen *Kai/de egeneto en tôi* + infinitivus, gevolgd door *kai* (zie 9:51; 14:1; 17:1; 20:1; 24:4, 15) aan het begin van de subjectzin. Op die plaatsen heeft *kai* nimmer de betekenis van 'ook'. Het feit dat *kai* op bovengenoemde plaatsen aan het begin van de subjectzin staat, geeft mij aanleiding te zeggen dat we in *kai* in 3:21b ook met het begin van de subjectzin te maken hebben. Lucas 20:1 verdient in dit kader onze aandacht, omdat we daar met een zinsconstructie van doen hebben, die sterk lijkt op de zinsconstructie van 3:21: *Kai egeneto* met een tijdsbepaling die begint met *en (miai tôn hemerôn)*, gevolgd door een genitivus absolutus. Het verschil met 3:21 is dat *kai* niet aan de genitief-zin van 20:1 voorafgaat, maar erop volgt. In 20:1 begint de subjectzin in 20:2 met *kai eipan*. Dat alles brengt mij tot de opvatting dat de subjectzin in 3:21b begint (met een bijzin in de genitivus absolutus).

Het feit dat we hier met infinitieven en niet met verba finiti van doen hebben, zou in een vertaling op deze manier tot uitdrukking gebracht kunnen worden: 'Het geschiedde bij het gedoopt worden van heel het volk: terwijl Jezus gedoopt werd en in gebed was: het geopend worden van de hemel en het neerdalen van de heilige Geest met een lichamelijke gedaante als een duif op hem en het geschieden van een stem uit de hemel: "Jij bent mijn zoon, de geliefde, in jou heb ik welbehagen."'

Nog twee kwesties vragen in dit verband onze aandacht. De eerste is de verhouding tussen *en tôi baptisthênai hapanta ton laon* (3:21a) en *Iêsou baptisthentos kai proseuchomenou* (3:21b). Laat ik textgrammaticaal beginnen. Het syntagma *en tôi baptisthênai hapanta ton laon* in de hoofdzin (3:21a) moet niet als een nevenzin opgevat worden²¹, maar als een inhoudelijke tijdsbepaling bij *egeneto* zoals in Lucas vaker het geval is (zie 2:18; 5:1; 5:12; 9:18; 9:51; 11:1; 11:27; 14:1).²² In *Iêsou baptisthentos kai proseuchomenou* hebben we, zoals we reeds zagen, met een genitivus absolutus van doen. De verhouding moeten we als volgt zien: Er is geen sprake van twee dopen: Jezus' doop en de doop van al het volk, zoals de vertaling van *kai* met 'ook' suggereert.²³ Jezus' doop maakt onderdeel uit van de doop van heel het volk.²⁴ Met de genitief-zin van 3:21b wordt Jezus' doop er als het ware uitgelicht. De opening van de hemel en het neerdalen van de Heilige Geest en het geschieden van de stem staan in een *directe* relatie tot Jezus' doop en gebed. Ze zijn te beschouwen als een reactie op zijn doop en gebed (zie verder bij 3.3). Tot de doop van heel het volk staan ze echter in een *indirecte* relatie, in die zin dat de opening van de hemel en het neerdalen van de Heilige Geest en het geschieden van de stem plaatsvinden ten tijde van de doop van heel het volk. De tweede kwestie betreft de verhouding in 3:21b tussen *baptisthentos* en *proseuchomenou*, aangezien we hier met verschillende tempi te maken hebben: in *baptisthentos* met een aoristus en in *proseuchomenou* met een praesens. Zou het tweede verbum ook een aoristus gekend hebben, dan zou de lezer denken dat het om twee aparte situaties zou gaan: (eerst) doop en (daarna) gebed. De praesensvorm van *proseuchomenou* heeft te maken met het gebed 'als länger andauernde Handlung'. Dit gebed vindt plaats, terwijl hij gedoopt wordt.

Structuur

Er is van de kant van de uitleggers opvallend weinig aandacht voor de structuur van 3:21-22, terwijl deze voor het verstaan van deze verzen essentieel is. Lucas 3:21a vormt de hoofdzin; het subject van de hoofdzin vindt de lezer in 3:21b-22d.

¹⁹ De meeste exegeten kiezen voor de tweede opvatting: H. Klein, *Das Lukasevangelium. Kritisch-exegetisch Kommentar über das Neue Testament*, Göttingen 2006, 169.

²⁰ Zie ook BDR § 423,9.

²¹ Klein, *Das Lukasevangelium*, 170, noot 4.

²² Na *Kai/de egeneto* laat Lucas een groot aantal keren een reguliere tijdsbepaling volgen: 'in die dagen' (2:1; 6:12), 'op één van die dagen' (5:17; 8:22), op een sabbath (6:1; 6:6). Een andere mogelijkheid is de inhoudelijke tijdsbepaling (*en tôi* + infinitief)(zie voor de tekstplaatsen hierboven).

²³ Zie ook de weergave van Klein (*Das Lukasevangelium*, 169): 'Es geschah aber, nachdem sich das Volk hatte taufen lassen und auch Jesus getauft wurde und betete ..' Waarom hij de doop van de menigte als het 'weitere Rahmen' beschouwt en de doop van Jezus als 'den engeren (sc. Rahmen)', vermag ik niet te zien.

²⁴ H.-S. Kim (*Die Geisttaufe des Messias* (Studien zur klassischen Philologie 81), Frankfurt am Main e.a. 1993, 56) beweert ten onrechte dat Lucas 'den Taufempfang des Volks in die Taufe Jesus eingeschaltet hat.'

Maar het geschiedde bij het gedoopt worden van heel het volk,
 A dat, terwijl Jezus gedoopt werd
 B en in gebed was,
 C de hemel geopend werd
 B' en de Heilige Geest neerdaalde - met een lichamelijke gestalte als een duif - op hem
 A' en een stem uit de hemel geschiedde:
 "Jij bent mijn zoon, de geliefde,
 in jou heb ik welbehagen."

In het geheel neemt het geopend worden van de hemel (vgl. Gen. 7:11; Jes. 24:18; 64:1; Ez. 1:1; Mal. 3:10) in 3:21d (C) een sleutelpositie in. Deze zin vormt in de subjectzin de verbinding tussen 3:21b-c en 3:22a-d. Ik zou het geopend worden van de hemel niet alleen als een reactie willen beschouwen op het gebed (B), maar ook op de doop (A), zoals de hemelopening daarna ook twee gevolgen heeft: het neerdalen van de Heilige Geest op hem (B') en het geschieden van de stem (A'). Het neerdalen van de Heilige Geest (B') staat in relatie met Jezus' gebed (B), terwijl het geschieden van de stem (A') in verband staat met zijn doop (A).²⁵

A (Doop) - A' (Stem)

De vraag waarom de stem uit de hemel tegen Jezus zegt: 'Jij bent mijn zoon, in jou heb ik welbehagen', wordt door het merendeel van de uitleggers niet gesteld. De aandacht gaat meestal uit naar de oudtestamentische achtergrond van 3:22c-d ('Jij bent mijn zoon, de geliefde, in jou heb ik welbehagen'), in het bijzonder naar Psalm 2, Jesaja 42 en Genesis 22 als zijnde de oudtestamentische teksten, waarop hier gezinspeeld wordt. *Dat* Jezus hier door de stem uit de hemel 'mijn zoon, de geliefde' wordt genoemd, zou ik willen verklaren uit het feit dat hij zich laat dopen, waarmee zijn solidariteit met 'heel het volk' tot uitdrukking komt.²⁶ Jezus laat met zijn allereerste openbare 'daad' zien dat hij zich niet van 'heel het volk' distantieert. Dat brengt de stem uit de hemel ertoe om hem 'mijn zoon, de geliefde' te noemen. De Vader zelf distantieert zich tenslotte ook niet van zijn volk.

Deze uitspraak vanuit de hemel 'Jij bent mijn zoon, de geliefde' moet in het verlengde - als het antwoord vanuit de hemel - verstaan worden op Jezus' uitspraak als twaalfjarige jongen tegen zijn moeder: "Wist u niet dat ik moet zijn onder die van mijn Vader."²⁷ Waar Jezus in 2:49 over God als over zijn *Vader* spreekt, daar noemt de Vader hem in 3:22 zijn geliefde *zoon*. We zagen hierboven al dat de basis om Jezus zo te noemen, in zijn doop ligt. Dat verklaart mijns inziens ook waarom het persoonlijk voornaamwoord *su* ('jij') aan het begin van de zin staat en zo alle nadruk krijgt. Daardoor krijgt de aanwijzing iets onderscheidends ten opzichte van anderen. Daarmee doet zich het opmerkelijk feit voor dat hij eruit gelicht wordt als 'mijn zoon, de geliefde', waar hij zelf geen onderscheid maakt en zich niet van anderen distantieert (in 2:40-52 niet van de leraren, in 3:21-22 niet van het volk).

B (Gebed) - B' (Heilige Geest)

Jezus wordt niet alleen gedoopt, maar gaat ook in gebed. Alleen Lucas meldt dat Jezus bij zijn doop bidt. Waar in de doop zijn betrokkenheid op 'heel het volk' tot uitdrukking komt, blijkt uit het gebed zijn oriëntatie op God die hij eerder, op twaalfjarige leeftijd, zijn Vader noemde (2:49). Wat hij bidt, vernemen we niet. De lezer ziet hem als het ware in stilte bezig. Als daarna verteld wordt dat de hemelen geopend worden en de Heilige Geest op hem neerdaalt, dan wordt deze nederdaling van de Heilige Geest door velen opgevat als Gods antwoord op zijn gebed. D. Crump acht het niet juist om van een antwoord te spreken, omdat een expliciet verzoek (om de Geest) ontbreekt.²⁸ Voor alle duidelijkheid, hij ontkent niet dat er sprake is van een relatie tussen het gebed en de goddelijke responsie. Lucas 'does not show such an overwhelming interest in the content of prayers to warrant an indiscriminate use of the language of answered prayer'. Het gaat met het gebed, zo zegt Crump, niet zozeer om de inhoud, maar veel meer om het feit van de communicatie 'with the divine realm' als zodanig. Jezus 'made himself (through prayer) susceptible to the communication of the

²⁵ Een groot aantal uitleggers, onder wie J. Hur (*A Dynamic Reading*, 207-208) legt wel verband tussen het gebed en het neerdalen van de Heilige Geest, maar niet tussen de doop en het geschieden van de stem.

²⁶ Zie F. Lentzen-Deis, *Die Taufe Jesu nach den Synoptikern: literarkritische und gattungsgeschichtliche Untersuchungen* (FTS 4), Frankfurt am Main 1970, 285, Feldkämper, *Der betende Jesus*, 31, 38, Green *The Gospel of Luke*, 185 en Kezbera, *Umstrittener Monotheismus*, 90.

²⁷ Zie N.A. Riemersma, Een noodzakelijke breuk. Lucas 2:41-51, *Interpretatie* 17,8 (2009), 20-22.

²⁸ D. Crump, *Jesus the Intercessor. Prayer and Christology in Luke Acts* (BSL), Grand Rapids 1999, 113.

divine will, whatever that might entail'.²⁹ Als Crump echter beweert dat er geen specifieke relatie is tussen het gebed en de Geest, doet hij toch tekort aan de vele gegevens in Lucas, waaruit blijkt dat er wel degelijk een relatie is tussen gebed en de Geest (11:13, Hand. 1:14>2:4; 4:31; 8:15; 9:11>17).³⁰ Deze relatie doet zich naar mijn idee ook voor in 3:21. Het object van het gebed mag dan in 3:21 ontbreken, de lezer zal op grond van de nederdalen van de heilige Geest in elk geval concluderen dat het hier gaat om een reactie vanuit de hemel op het gebed. Ik vermag niet in te zien waarom je niet toch van een antwoord - in de ruime betekenis van het woord - op Jezus' gebed mag spreken.³¹ De Heilige Geest zal Jezus in staat stellen tot *Godtalk* en *Godact*.

De hemel geopend

Jezus' doop en gebed vormen het programmatische begin van het openbare optreden van Jezus. Dit optreden kent een dubbele oriëntatie: met het gedoopt worden: op het volk en met het gebed: op God. Dat alles gebeurt stilzwijgend, zonder dat Jezus iets zegt. Wat zijn engagement (solidariteit met 'al het volk') en spiritualiteit (gebed) voor gevolgen hebben, wordt direct daarna zichtbaar: het maakt de hemel open. Vandaaruit klinkt een stem en daalt de Heilige Geest neer.

Deze nederdaling van de Geest dient de lezer te begrijpen als 'antwoord' op het gebed van Jezus. In het Lucasevangelie zal Jezus vaker op die momenten bidden dat het onhelder is hoe het verder moet (5:16; 6:12; 9:18). Uit het (eerste) antwoord uit de hemel: de nederdaling van de Geest zal de lezer concluderen dat Jezus om bekwaammaking voor zijn taak en daarmee om voortzetting van het werk van Johannes heeft gevraagd. De Geest zorgt er immers voor dat iemand het werk kan doen waartoe hij van Godswege wordt geroepen. Een nadere uitleg van de bedoeling van deze *empowerment* zal Jezus zelf geven, wanneer hij in de synagoge in zijn vaderstad (!) Nazaret is.

Het genre van Lucas 3:21-22

Dat het niet eenvoudig is te bepalen met wat voor genre we in 3:21-22 van doen hebben, moge wel blijken uit de vele aanduidingen die met name gegeven worden aan de slotwoorden, soms ook door dezelfde uitlegger. Zo spreekt D.L. Bock van 'a regal and messianic endorsement' (335), maar ook van 'legitimation' (344), 'call' (344) en 'confirmation' (345).³² W. Radl spreekt van 'Designation (vor Zeugen)' en 'Präsentation (in der Öffentlichkeit Israels)'.³³ F. Bovon noemt 3:21-22 'an explanatory vision'.³⁴ De aanduiding 'visioen' past hier niet, omdat het hier niet gaat om wat Jezus in een visioen ziet. Lucas beschrijft zowel de nederdaling als de stem als reële gebeurtenissen. Schürmann en Fitzmyer zien 3:21-22 als een profetisch roepingsverhaal vergelijkbaar met Jeremia 1 en Jesaja 6.³⁵ Het probleem daarvan, zo zegt D.L. Bock, is dat er geen taak wordt genoemd, waartoe Jezus wordt geroepen.³⁶ Al eerder zagen we dat Jezus die taak later in de synagoge van Nazaret (4:15-30) zelf zal omschrijven. Bock ontkent overigens niet dat er wel 'a few similarities' zijn 'to such accounts'.³⁷ Wat zich hier voordoet, is door K. Berger als volgt onder woorden gebracht: 'Wo ein Höhergestellte jemanden mit 'Du bist + Titel' anredet, liegt eine Installation vor'.³⁸ Lucas beschrijft hier de inzetten in het ambt.³⁹ Kortom, het gaat hier om een installatie.⁴⁰ Berger noemt in dat verband o.a. Psalm 2:7 en 110:4. Hier moet ook zeker Jesaja 42:1-7 genoemd worden, door W.A.M. Beuken getypeerd met 'God installeert de knecht'.⁴¹

Jezus-Johannes

Dat brengt me ten slotte bij de vraag naar de verhouding tussen Johannes in 3:1-20 en Jezus in 3:21-22. Daarvoor zullen we eerst aandacht moeten schenken aan de hoofdstukken 1-2, die hieraan voorafgaan. Het

²⁹ Crump, *Jesus the Intercessor*, 115.

³⁰ Hur, *A Dynamic Reading*, 207v.

³¹ Zie ook Hur (*A Dynamic Reading*, 207): 'This implies that the coming of the Spirit upon Jesus in his baptism is pictured as God's *response* (...) to Jesus' prayer: the coming of the Spirit is said to be caused by God in *response* to Jesus' prayer tot him.'

³² D.L. Bock, *Luke 1:1-9:50* (BECNT), Grand Rapids 2002.

³³ Radl, *Das Evangelium nach Lukas*, 200.

³⁴ Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*.

³⁵ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*. Erster Teil: Kommentar zu Kap. 1,1-9,50 (HTKNT 3/1), Freiburg, Basel & Wenen 1969, 197; J.A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke I-IX* (AB), Garden City 1981, 480.

³⁶ Bock, *Luke 1:1-9:50*, 334.

³⁷ Bock, *Luke 1:1-9:50*, 338.

³⁸ K. Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*, Heidelberg 1984, 235.

³⁹ Zie ook Radl, *Das Evangelium nach Lukas*, 200, noot 7.

⁴⁰ Berger (*Formgeschichte des Neuen Testaments*, Heidelberg 1984, 235): 'Dieser Akt hat auch eine "juridische Dimension" (zie ook 236, vgl. 285).

⁴¹ W.A.M. Beuken, *Jesaja deel IIA* (POT), Nijkerk 1979, 106. De aanspraak (2^e persoon) vindt overigens pas in tweede instantie, in 42:5-7, plaats.

parallelisme is voor deze hoofdstukken karakteristiek. Zo wordt de aankondiging van de geboorte van Johannes (1:5-25) gevolgd door de aankondiging van de geboorte van Jezus (1:26-56). Dat geldt ook voor het vervolg: de geboorte, naamgeving en groei van Johannes (1:56-80) wordt gevolgd door de geboorte, naamgeving en groei van Jezus (2:1-52). Aan deze twee dubbelpanelen voegt Lucas nog een derde tweeluik toe.⁴² Dat doet hij door het verhaal van hun beider openbaar optreden te vertellen: van Johannes in 3:1-20 en van Jezus in 3:21-24:53. Beide panelen van dit derde tweeluik kennen een begin dat sterk op elkaar lijkt: Johannes, de zoon van Zacharias, tot (*epi*) wie het woord van God kwam (*egeneto*) en Jezus, mijn zoon, de geliefde, op (*epi*) wie het neerdalen van de Heilige Geest geschiedde (*egeneto*).⁴³ Er mag steeds sprake zijn van parallelie tussen Johannes en Jezus, de lezer zal opmerken dat het ene paneel van het tweeluik groter is dan het andere. Dat verschil neemt per tweeluik toe. De lezer dient dat als een indicatie op te vatten dat Jezus Johannes - in toenemende mate - in grootheid overtreft. Het grote verschil tussen het ene en andere paneel van het derde tweeluik brengt tot uitdrukking dat het openbaar optreden van Johannes in verhouding tot dat van Jezus uiterst kort geduurd heeft. Bijzondere aandacht in dit verband vraagt Johannes' antwoord op de overlegging van het volk of hij (=Johannes) misschien de Christus was: "Ik doop u met water, doch hij komt die sterker is dan ik, wiens schoenriem ik niet waardig ben los te maken; die zal u dopen met de heilige Geest en met vuur" (3:15-16). Johannes maakt verschil tussen waterdoop en geestesdoop (Hand. 1:5; 11:16). De waterdoop verbindt hij met zichzelf, de geestesdoop met de Christus. Omdat eerder over Jezus als de Christus is gesproken (2:11 en 26), zal de lezer de uitspraak over de geestesdoop dan ook met hem verbonden zien. Sommige exegeten menen dat we in 3:21-22 te maken hebben met de realisering van de aankondiging van 3:16 "...., doch hij die komt, die sterker is dan ik, wiens schoenriem ik niet waardig ben om los te maken, die zal u dopen met de Heilige Geest en met vuur."⁴⁴ Deze opvatting is problematisch. De lezer verneemt namelijk niet dat 'hij die komt' het volk doopt met de Heilige Geest. Integendeel, het omgekeerde doet zich voor: hij die zou dopen met de Heilige Geest, wordt zelf met de Heilige Geest gedoopt.⁴⁵ Als het over de vervulling van deze belofte gaat, dan zal een lezer eerder moeten denken aan het gebeuren op Pinksteren (Hand. 2). Waar Johannes van de messias spreekt als iemand die zelf met de Heilige Geest doopt, zal het na 3:21-22 de lezer duidelijk zijn dat Jezus niet past in dat beeld dat Johannes van de Christus heeft, past. Deze Christus is een met zijn volk, maakt daar onderdeel van uit. In Lucasevangelie wordt dan ook niet verteld dat Jezus kwam/ging om zich te laten dopen (zie Mat. 3:13 en Mar.1:9).⁴⁶ Jezus is onderdeel van 'de scharen die uitgingen om zich door hem te laten dopen' (3:7). Nu Dat brengt me opnieuw bij de kwestie van het ontbreken van de naam Johannes in 3:21-22. Nu laat zich goed verklaren waarom de naam Johannes in 3:21-22 ontbreekt. Lucas laat Johannes eruit weg om te voorkomen dat de lezer zou denken dat hier sprake is van realisering van Johannes' aankondiging. Alle nadruk ligt nu op Jezus, en dan dus op zijn eerste handelingen bij zijn openbaar optreden. Zo actief als Johannes' rol is in 3:1-20, zo passief is hij in 3:21-22. Tot een ontmoeting zoals in het Matteüsevangelie komt het dan ook niet (3:13-17).⁴⁷ Je kan zelfs zeggen dat Johannes Jezus zelfs niet eens opmerkt.

Een kortere versie van dit artikel verscheen in *Interpretatie, tijdschrift voor bijbelse theologie* 18,5 (2010), 4-7

⁴² Zie ook J. Smit, *Het verhaal van Lucas. Sleutelpassages uit zijn evangelie*, Zoetermeer 2009, 17.

⁴³ S.J. Noorda, *Historia Vitae Magistra. Een beoordeling van de geschiedenis van de uitleg van Lucas 4,16-30 als bijdrage aan de hermeneutische discussie*, Amsterdam 1989, 217; Sahlin, *Studien*, 73.

⁴⁴ Shepherd, *The Narrative Function*, 128; J.B. Shelton, *Mighty in Word and Deed: The Role of the Holy Spirit in Luke-Acts*, Peabody 2000, 46; Kezber, *Umstrittener Monotheismus*, 90.

⁴⁵ De lezer kan ook nog aan een ander aspect denken. Johannes spreekt van 'komen (van hij die sterker is dan ik)'(3:16), in 3:21-22 vertelt Lucas opvallenderwijs niet dat Jezus komt, maar is hij er al als onderdeel van 'heel het volk'.

⁴⁶ Johannes spreekt wel over het komen (*erchetai*)(van iemand die sterker is dan hij)(3:16).

⁴⁷ Na de aankondiging van beider geboortes komt het wel tot een ontmoeting tussen beide moeders (1:39-56).